

ADRIAN SABIN LUCA,
Viața trăită sub zei. Situl Starčevo-Criș I de la Cristian I, județul Sibiu, România/Living under the Gods. The Starčevo-Criș I site from Cristian I, Sibiu County, Romania, Suceava, Ed. Karl A. Romstorfer, Ed. Academiei Române, SSEE II, 2015, 269p.

Noul volum apărut la Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Bucovinei din Suceava, de această dată în colaborare cu Editura Academiei, și al doilea din seria „Studies into South-East European Prehistory”, este semnat de prof.univ.dr. Adrian Sabin Luca, cunoscut cercetător al neo-eneoliticului sud-est european. Referenții științifici sunt: Academicianul Victor Spinei, prof. univ. dr. Mihail Videiko (Ucraina) și prof. univ. dr. Igor Manzura din Republica Moldova.

Volumul, bilingv (fiecare capitol în limba română fiind dublat în engleză), dedicat profesorului și ziditorului de școală Gheorghe Lazarovici, are *Cuvânt înainte*, cinci capitole – I. *Câteva repere ale geografiei locului*; II. *Fundarea. Sanctuarul format din gropi rituale* (cu două subcapitole: A. *Sanctuarul format din gropi rituale*; B. *Descrierea complexelor*), III. *Locuirea*; IV. *Părăsirea*; V. *Ritualuri, migrații, cronologie, Lista ilustrațiilor* (p. 241-257), *Abrevieri* (p. 259) și *Bibliografie* (p. 261-269).

Situl neolitic de la Cristian I, situat pe valea Cîbinului, a fost cercetat datorită lucrărilor de construire a autostrăzii Sibiu-Orăștie, parte componentă a culoarului IV paneuropean, lucrările arheologice fiind, în consecință, cu caracter preventiv.

Primul capitol (p. 11-20) tratează coordonatele geografice ale zonei, autorul menționând faptul că „relieful păstrează puține dintre caracteristicile originale din vremea culturii Starčevo-Criș”, primul moment datorându-se unui proces de înmlăștinire care a dus la formarea unui sol negru, „turbos”, gros de circa 1,50 m, care a „câpăcuit” vestigiile neolitice. Sunt discutate pe scurt, alături de geomorfologia zonei: clima, regimul anual al precipitațiilor, hidrografia, vegetația și paleo-vegetația (bazată pe studiile sporo-polinice), fauna, solurile și resursele salifere din regiune.

Capitolul II (p. 21-121) debutează cu o analiză a condițiilor fragmentării sitului de diverse lucrări din perioada romană, apoi modernă și contemporană, care au făcut ca astăzi acesta să fie compus din două zone: terasa I și terasa II. Urmează apoi analiza detaliată a elementelor sanctuarului format din 48 de gropi:

- 24 de gropi de stâlpi care par a face parte dintr-o construcție ușoară, autorul considerând, după tipul de umplere, că sunt două faze: prima, momentul de construcție, ilustrat de gropile fără materiale arheologice și a doua, de refacere și lărgire, ilustrată prin gropile cu materiale arheologice (ceramică fragmentară, oase de animale sparte, pigment): o formațiune triunghiulară de trei gropi, situată la circa

10 m spre vest este considerată a aparține stâlpilor totemici ai comunității;

- 16 gropi au ca inventar vase: cinci câte două, opt câte trei, una cu patru și una cinci vase;
- dintre gropi, 16 au „capace” (30%): șapte în partea superioară, două în partea mediană, trei în partea superioară și cea inferioară și patru doar pe fund; „capacele” sunt din piatră de râu de dimensiune medie, piatră de râu amestecată cu materiale arheologice (ceramică și oase; doar oase; doar ceramică);
- o groapă prezintă ca ofrandă un corn de cerb, o a doua un corn de bovidu iar alta, C75, un fronton de *Boss primigenius*, femelă; groapa C75 este socotită de autor ca aparținând unui stâlp totemic, frontonul întreg fiind probabil prins pe partea superioară a stâlpului de unde s-a desprins și a ajuns pe capacul de piatră care întărea baza coloanei;
- gropile au conturul dreptunghiular, circular și oval, adâncimea la conturare a gropilor fiind între -1.08 și -1,90 m;
- gropile fără inventar, în marea majoritate situate la marginea câmpului de gropi, indică după autor faptul că erau destinate stâlpilor totemici, de semnalizare a sanctuarului;
- repertoriul de forme ceramice este extrem de redus tipologic: vase bombate, cu centrul de greutate jos, cu patru toarte perforate dispuse pe proximitatea maximă, cu gâtul cilindric, scurt care, după opinia autorului adăposteau lichide.

Toate acestea, la care se adaugă elementele de analiză a ceramicii și resturilor de faună, îl determină pe autor să gândească acest sanctuar <atât ca un loc de consacrare (un „model religios” nou, pus de neolitici în fața „modelului religios” vechi, al mezoliticilor), cât și o „lecție” adresată mezoliticilor, un nou comportament care arată superioritatea (?) noilor populații prin metode de altă natură decât cele deja consacrate>, și chiar <de „acoperire” a spațiului geografic și mental>. Spre această ipoteză înclină autorul și în ce privește „organizarea gropilor sub formă de triunghi cu baza mare orientată spre sud-est (locul de venire?) și vârful spre nord-vest (ținta de ajungere?)”.

Astfel, ca principii de interpretare a sanctuarului, cercetătorul sibian consideră că la început a fost ridicat sanctuarul propriu-zis, apoi locuințele-sanctuar stabile și anexele acestora. În ceea ce privește gropile rituale, ele sunt de trei tipuri: simple, cu vase depuse ca ofrandă și, în unele cazuri, cu capace din piatră; cu ofrande, cu depuneri de coarne sau/și oase mari, nespate și, mai rar, piese din piatră, idoli/greutăți realizați din pietre plate de râu cioplite în forma cifrei „8”; mixte. Gropile de stâlp au forma consacrată, în trepte, cu partea îngustă fără depuneri. Capitolul este completat de o analiză minuțioasă a resturilor faunistice descoperite în cele 16

gropi de ofrandă și mixte.

Un spațiu amplu este dedicat descrierii gropilor rituale și a conținutului acestora, fiind urmărite: descrierea complexului (adâncime la conturare, adâncimea finală, adâncimea totală, forma de conturare, diametrul la conturare, tipul de context, inventarul, descrierea complexului, nivel cronologic), utilitate (groapă de stâlp, groapă rituală, groapă mixtă), analiza resturilor faunistice – cu ilustrarea grafică a elementelor osoase pe scheletele speciilor, analiza celorlalte elemente de inventar arheologic, cronologie internă; acolo unde a fost cazul, sunt publicate și analizele de pigment [de exemplu, C58].

Capitolul al III-lea (p. 123-195) tratează locuirea rituală care înconjoară sanctuarul pe laturile de nord și est. Locuirea a fost de scurtă durată și nu se intersectează cu sanctuarul. Au fost cercetate trei locuințe semiadâncite, dintre care una de dimensiuni mai mari, și un puț pentru exploatarea apei potabile. Locuința nr. 3 era o colibă situată pe malul albiei unui pârâu activ în prima fază a complexului cultural Starčevo-Criș. Locuința-sanctuar nr. 1 este tipică pentru ceea ce se definește „locuire în cuiburi”. Caracteristica principală a acestui tip de locuire este „aglomerarea” mai multor bordeie dispuse concentric, care comunică între ele. În cazul de la Cristian I este vorba de 9 astfel de bordeie, fiecare cu funcționalitate particulară, rituală. Gropile acestora au fost săpate la peste 1 m adâncime față de nivelul vechi de călcare. Șase dintre gropi, având în vedere prezența unui cuptor și a resturilor arheologice, se pare că au fost folosite pentru locuire propriu-zisă. Celelalte au funcțiuni specializate: una a fost cel mai probabil folosită ca altar casnic (inventarul se compunea din altare, bovidee miniaturale, piese speciale), iar altele două au putut fi folosite ca ateliere pentru prelucrarea silixului și obsidianului. În contextul discutării descoperirilor legate de această locuință, autorul analizează o categorie de piese cu funcționalitate multiplă, din piatră, considerate idoli sau greutateți pentru plasele de pescuit; fotografierea separată, la m², a tuturor pietrelor descoperite în perimetrul prăbușirii locuințelor l-au dus pe Adrian Sabin Luca la concluzia că acestea erau răspândite pe toată suprafața acoperișului, peste materialul ierbos, iar aceste pietre de râu erau „strânse”, din loc în loc, cu rânduri de greutateți cu mijlocul subțiat. Importantă este și constatarea că părăsirea și acoperirea sistematică a locuinței L1 s-a făcut după un ritual identic cu cel al părăsirii sanctuarului cu gropi rituale. Astfel, locuințele ard, poate după punerea intenționată a focului, iar gropile sunt umplute intenționat, înainte de ardere, cu o cantitate foarte mare de material ceramic și alte gunoaie. Tot înainte de ardere, în zona centrală a bordeiului C44 (a cărui poziție este, la rândul său, centrală între cele nouă gropi) au fost depuse resturile unui cadavru care pare a fi fost în prealabil descarnat, iar oasele adunate și depuse aleatoriu.

Locuința nr. 2, situată la estului L1, avea o singură groapă de locuit și semăna cu L3, fiind vorba tot despre o colibă simplă, de locuit; acoperișul nu avea elementele din piatră de râu sau elementele de prindere descoperite în cazul L1.

Puțul, considerat ritual, era situat spre nordul sitului; era o groapă cilindrică, cu adâncimea de -2,38 m și conținea foarte puține fragmente ceramice.

Urmează o analiză minuțioasă a ceramicii, axată pe trei direcții (metodele de fabricație, încadrarea tipologică și cea ornamentală), a plasticii (reprezentări de bovidee, altărașe/opaițe, rondelile din lut), a unui cap de piatră realizat dintr-un bolovan de râu, de tradiție mezolitică, a utilajului litic cioplit precum și a materialului arheozoologic.

Capitolul IV (p. 197-218), intitulat sugestiv, „Părăsirea”, debutează cu descrierea complexului „Casa morților”. Astfel, „locuința”, „parțial adâncită, de formă neregulată, ușor alungită, cu dimensiunile maxime de 7 × 11 m”, tăia/punea capăt funcționării grupului de gropi rituale denumite de descoperitor „sanctuar format din gropi rituale”, fiind construită după ulterior și suprapunând complexe arheologice anterioare din componența sanctuarului de gropi rituale. În vestul și nord-vestul acesteia au fost descoperite șase schelete umane, grupate două câte două, aflate în diverse stadii de conservare. În jurul lor au putut fi observate urme sau bucăți mici de ocru roșu, resturi de oase de animale, pietre de râu și fragmente ceramice. Consacrarea finală a depunerilor mortuare din acest complex s-a realizat „prin plasarea unor resturi de oase de animale mari (cu urme de cremație superficială), resturi de oase omenești fără conexiune anatomică, puține, [depuse] în mijlocul complexului (mormânt 7), [...] a unui fragment de vas antropomorf, a unei măști antropomorfe cu trăsături extrem de realiste și o lespede mare de gresie (semn tombal?)”.

O groapă ulterioară, dispusă la nordul sanctuarului cu gropi rituale, cu particularități distincte față de restul complexelor, care străpunge resturile locuinței nr. 1, după ritualul de părăsire a acesteia, are în umplutură două vase de factură diferită față de contextul sanctuarului din gropi rituale (faza Starčevo-Criș IC, după opinia autorului) și mai multe piese folosite ca ofrandă. Mai mult, data C14 a acestui complex, 6.910±30 cal. BP, confirmă supoziția legată de datarea mai târzie. Domnul Adrian Sabin Luca concluzionează că, „după ritualurile de părăsire a zonei sacre, comunitățile din jur nu au uitat despre semnificația magică a zonei” și au revenit din când în când pentru a aduce ofrande strămoșilor.

Capitolul V (p. 219-240) este dedicat unor considerații generale. Analizele materialului arheologic îl determină pe autor să concluzioneze următoarele: orizontul sanctuarului format din gropi rituale se încadrează – cel puțin tipologic-stilistic și tehnologic – în

faza Starčevo-Criș IA (aproximativ între 7.280 cal BP și 7.140 cal BP) și IB (aproximativ între 7.140 cal BP și 7.000 cal BP); orizontul locuințelor rituale și înmormântărilor care sigilează sanctuarul se încadrează în faza Starčevo-Criș IB; părăsirea sitului s-a făcut cel mai târziu în momentul fazei Starčevo-Criș IC (6.910±30 - 6890±40 cal BP), la momentul Miercurea Sibiului-Pietriș – orizontul Ib.

Astfel, situl Cristian I cunoaște o evoluție în trei faze, uneori contemporane, urmate de reveniri izolate, poate datorate unui cult al strămoșilor, respectiv: faza 1 – sanctuarul format din gropi rituale și construcție ușoară cu două faze de construcție, ultima contemporană și continuă cu faza a doua; faza 2 – „locuințe cu caracter special, ritual (sanctuar?)”; faza 3 – părăsirea rituală a sitului.

În ceea ce privește migrațiile neolitice la nordul Dunării, cercetătorul sibian, analizând un spațiu mai larg din sudul și sud-vestul Transilvaniei, consideră că: 1. „intenția de colonizare a unui nou areal de subzistență *cunoscut deja* este clară și evidentă”, urmărindu-se culoare atent prospectate: Oltenia, jumătatea vestică a Munteniei, sudul și sud-vestul Transilvaniei și culoarul ocnelor de sare din vestul Transilvaniei; zona Clisurii Dunării sau Banatul au fost evitate, cel puțin în primul val de colonizare, din cauza existenței unor puternice comunități mezolitice

aflate în zonă; 2. noua lume, „ostilă inițiativ și spiritual a făcut să se nască centre de cult zonale (Cristian I) care deserveau mai multe așezări” (de exemplu Cristian I și Blagotin); 3. se păstrează unele mentalități din zona micro-orientală legate de domesticirea anumitor specii de animale; 4. sunt aduse unele unelte finite din silix și obsidian însă se observă acomodarea cu noile materii prime din noua zonă locuită; 5. „relația” cu mezoliticii rămâne încă neclară; cu toate acestea se observă unele similitudini cu centrul de cult de la Lepenski Vir. În acest ultim context, autorul presupune că lipsa vizibilității mezoliticilor din Transilvania poate constitui un motiv pentru valurile de colonizare neolitice. Totodată, autorul face precizarea că înmormântările mezoliticilor de la Dunăre se opresc către 7.000 cal BP, întrebându-se dacă acest fapt nu are legătură cu venirea neoliticilor.

Lucrarea se bazează pe analiza materialelor descoperite prin introducerea lor în baze de date, după cataloage și dicționare controlate, ceea ce oferă exactitate și standardizare asupra termenilor și descrierilor, evitându-se astfel generalizările. Limbajul științific, completat cu date, statistici, grafice, desene, reconstituiri și o bogată bibliografie, discursul alert, dinamic și sintetic, fac din lucrare un model de referință.

Constantin-Emil Ursu